folk/ed. 2021; 27(2): 379-396
DOI: 10.22559/folklor. 1370

Araştırma makalesi/Research article

İnsanın Kimlik İnşasında Maddi Bir Varlık Olarak Boncuk

Bead as a Material Object in the Formation of Human Identity

Fatih Mehmet Berk*

Öz

İnsanoğlu, yeryüzünde önceden var olan maddelerin yanı sıra sanat ve zanaat becerisi ile ürettiği maddeler aracılığıyla kültür ve medeniyet inşa etmiştir. Boncuk, tarih öncesi dönemin insan ve maddeler arasındaki ilişkisine ışık tutan hacmi küçük fakat etkisi derin bir objedir. İlk izleri MÖ 100.000-75.000'lere kadar uzanan boncuk, genel anlamda insanlık tarihinin kültürel gelişimini, sosyal, ekonomik ve zihinsel alanlarını yorumlamada önemli bir unsurdur.

Çalışmanın amacı maddenin insanın kimlik inşasındaki rolünü boncuk üzerinden yorumlamaktır. Çalışmada evvela tarih öncesi döneme ait din, dil, gelenek, statü, cinsiyet, ekonomi, ticaret, sanat, teknoloji ve sosyalleşme alanlarında boncuğun rolü ortaya konulmuştur. Daha sonra insan hayatını farklı alanlardan kuşatan boncuğun insanın kimlik inşa sürecindeki etkisi ele alınmıştır. Boncuk, insan kimliği üzerinde etkisi olan en kadim nesnelerden biri olduğu gibi en eski

Geliş tarihi (Received): 24.07.2020-Kabul tarihi (Accepted): 22.04.2021

* Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi. fatihberk@hotmail.com. ORCID 0000-0003-4176-1781

takı örneklerindendir. Boncuk, takı eşyası olma vasfına ilaveten, soyut pek çok anlam taşıyarak insanın bireysel ve sosyal kimliklerini ortaya koyan bir objeye dönüşmüştür.

Bu çalışmada, nitel/tarihsel bir yaklaşımla kaynak taraması yöntemi kullanılarak boncuk üzerine yazılmış kaynaklar analiz edilmiştir. Kaynak taramasına ek olarak arkeolojik kazı sonuçlarından elde edilen veriler, antropolog ve arkeologların boncuk üzerine yapmış oldukları farklı tespitler değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: *insan, madde, takı, kimlik, boncuk*

Abstract

Human beings have created culture and civilization through the items produced by themselves in virtue of art and craft notion as well as the pre-existing substances on the earth. Bead is a small but highly active object that sheds light on the relationship between humans and matters in the prehistoric period. The earliest beads are dated to about 100.000 BCE & 75.000 BCE. It generally helps to analyze the perception of human history particularly in the interpreting of cultural development, socialization, economy and mental fields.

The aim of the study is to interpret the role of materials in the construction of human identity through the beads. In our study, at first, the role of the bead in the fields of religion, language, tradition, status, gender, economy, trade, art, technology and socialization in the prehistoric period was explained, then, the contribution of the bead in the process of identity-building of the human being has been expressed. Bead is one of the oldest objects that have an influence on human identity. Beads are thought to be one of the earliest examples of jewelry. However, in addition to being a jewelry item, it has turned into an object that reveals the individual and social identities of people by carrying many abstract meanings.

In this study, the literature review on the beads is examined by using a qualitative / historical approach. In addition to the literature review, the findings obtained from archaeological excavations and the different results received by the anthropologists and the archaeologists on the beads are scanned.

Keywords: *human beings, material, ornament, identity, bead*

Extended summary

The relationship between matter and human beings is highly crucial for understanding the history of culture and civilization. There are many things on earth bestowed by God for human requirements. In addition to them, humans produced many things with their own ability in the following time span. This was the first step for culture and civilization. These materials produced by humans called as thing, material and object. They are analyzed under the term of “material culture” by the scholars.

In order to learn the mankind, we have to learn the things used by them. The materials produced with their own skills have become effective tools over the course of civilization period. Humans created many materials through the life course. But on the other side, the materials produced by the humans began to dominate their life and contributed to their life style.

The relationship between matter and human beings is very old. This relation has been existed since the first periods of history and it still continues today. While interpreting the prehistoric times, archeological materials were indispensable as there were no written records. We obtain many information on the social, economic, commercial, cultural and mental characteristics of people in prehistoric times through the archeological materials.

Prehistory is the time before people began to write. Much of the information on the prehistoric time depends on the archeological materials. The following materials such as stone, shell, wood, bone, clay, pottery and bead help us to understand the prehistoric period. The archeological materials are essential for comprehending the structure of the prehistory.

There are two types of approaches in the relations between human and objects. The first approach is called as epiphenomena. It is a secondary phenomenon that results from and accompanies another. Dressing, adorning himself and wearing jewelry are regarded in this epiphenomenal approach. It means that dressing, adorning himself and wearing jewelry are the results of biological and cultural development of mankind. It is not the primary but the secondary process. Adorning himself is a secondary event as part of another event. It follows the cultural and mental development of mankind.

The second type of approach is Material Engagement Theory (MET) for identifying the relations between human and object. Malafouris advanced the MET, which placed those ornamental artifacts, would have actually effected an extended reorganization of the human cognitive system. According to MET approach, the flow of cause and effect between brain and material culture is bidirectional. This approach regarded the function of the objects as primary, not secondary.

In our study, we focus on beads in the relations between human and object. Beads have been one of the tiniest artifact among the prehistorical materials. Beads have been an important part of human material culture for nearly 100,000 years, their use so essential to our understanding of ourselves. Beads play an important role in interpreting the historical, cultural, social, economic and mental development of the prehistoric societies. They are an important unspoken system of visual communication, via symbols,concerning where and how a person “fits in” to a social setting. Information over beads has shed light on certain aspects of social life in the past with the research evidences which really focus the cultural life of the people.

The human body should not be seen as a rudimentary element. The body has an active role in society. Human bodies are decorated with different types of ornaments.. Human body is a symbol of social relations and an arena for the imprinting of culture on individuals. The ornaments are the identity card for people. They might indicate various meanings related to their positions.

In this arena, beads have important roles to identify the characteristics of humans. Following the usage of bead as jewelry, it helps us to recognize the identity and position of the people in societies. Beads are generally small and portable. It is made of durable materials. Beads are one of the earliest examples of art and they are universal as they were found in many parts of the world. Beads are made from shell, bone, copper, clay, hazelnut, tooth, stone, pearl, wood, glass and sea lilies. Beads are discreet object that carry many secrets inside.

Rather than having a fixed meaning, beads are polysemous objects that perform a wide variety of culturally significant functions. They perform a constellation of symbolic and socially significant functions among human groups. They have a universal meaning all over the world. Beads in different regions often have a common meaning. Sometimes they define the position of the people and became the prestige objects. They turn into the piece of jewelry while decorating the body. They are related to memory, gift, charm, units of exchange or currency, aesthetic embellishments of the body, protection against evil eyes and therapeutics They are the indicators of age, gender, class or sect.

Beads tell us great about the people in prehistory.The gender and status of people, the traditions, beliefs, economic, social and cultural aspects in human life are realized through the materials such as bead. Beads are the identity elements in gender, status, belief, economy, technology and the other social concepts. Bead became a marker in these social concepts and completed the identity form of people in the prehistoric period. One of the most useful forms of evidence in considering the cognitive evolution of hominids are the beads. Following the cognitive evolution of hominids, they try to form their identity through the various type of materials. Bead is one of these materials. Therefore, beads are important objects to identify the characteristics of people in prehistory.

Giriş

Madde ve insan arasındaki ilişki, kültür ve uygarlık tarihimizin yorumlanmasında önemlidir. İnsanoğlu yeryüzünde doğanın bahşettiği varlıklara ilave olarak kendi yetisi ile zamanla evrilen *şeyler* üretmiştir. *Şey, madde, obje* olarak tanımlanan ve insan çıktısı olan bu materyaller, *maddi kültür* adı altında tarih öncesi dönemden başlayarak bilim insanları tarafından incelenmiştir.

"Madde, materyal, şey, obje" adını verdiğimiz nesneler, tarih öncesi dönem hakkında bize ipuçları veren kıymetli nesnelerdir. Tarih öncesi dönem, yazının olmadığı bir ön kültür ve medeniyet safhasıdır (Gosden, 2003: 16-29). Bu dönemin mirası olan taş, kemik aletler, deniz kabuğu, boncuk gibi takılar ve diğer arkeolojik bulgular, yazı öncesi devrin aydınlatılmasında fevkalade önemlidir. Zira tarih öncesi devrin anlamlandırılması, elde edilen arkeolojik objeler vasıtasıyla mümkün olabilmektedir.

İnsan ile şeyler arasında Ian Hodder'ın "Dolanıklık" kavramıyla (Hodder, 2018: 170) ifade ettiği üzere kadim, kesintisiz ve devamlı olarak birbirlerine muhtaç karşılıklı bir ilişki vardır. Çalışmamızda kendisi küçük fakat anlamı derin ve çok yönlü bir madde olan boncuğun

onu kullanan insan için ne anlam ifade ettiğinin anlaşılmasına çalışılacak, boncuğun insanın kimlik oluşumundaki etkileri incelenecektir.

I- Dolanıklık

Ian Hodder, "Entangled: An Archaeology of the Relationships between Humans and Things- Dolanıklık: İnsanlar İle Şeyler Arasındaki İlişkilerin Arkeolojisi" adlı eserinde; insan ile şey, kültür ile madde ve toplum ile teknolojinin bir karışımı olan *dolanıklık* kavramını ele alır. *Şey*lerin toplum içerisindeki yer alan insanlar için neler ifade ettiği hakkındaki çalışmaların yetersiz olduğunu vurgular ve *şeyin* kendisine, çoklu bağlantılarına ve toplumu nasıl mümkün kıldığı üzerine kafa yorar. "Şeyler, insanları ve insan dışı olanları nasıl bir araya getirir? sorusuna odaklanır" (Hodder, 2018: 11-76).

Boncuk, dolanıklığı yüksek olan bir objedir. Takı olarak kullanılan boncuk, kabirde öte dünya inancını yansıtan bir objeye dönüşürken, dünya hayatında ise süs ve güzellik katma anlamı yanında kötülüklerden korunma anlamı taşıyan bir obje niteliği kazanır. Değerli taştan yapılan bir boncuk, boncuk takan kişinin üst sınıfa ait bir kişi olduğunu tanımlarken, sade bir boncuk ise kişinin sıradan bir birey olduğunu tanımlar. Üretildiği yerden çok uzaklarda bulunan bir boncuk iki bölge arasındaki ticareti işaret ederken, üzerindeki işçilik, dönemin zanaat becerisi ve alet kullanımı hakkında bilgi verir.

Arkeolojik, antropolojik ve tarihsel anlamda boncuk, geniş bir dönemi kapsayan bir zaman dilimine sahiptir. Tarih öncesi bir materyal olarak boncuk, zamansallık değerine sahip bir objedir. Tarih öncesi dönemi yorumlamada insanoğluna katkı sağlayan şeyler arasında yer alan boncuk vb. takılar, uzun zamansallık özelliğinden dolayı içinde bulunduğu dönemi aradan yıllar geçse de insanların anlamasını sağlayan varlıklara dönüşürler. Tarih öncesi dönemi yorumlamamız bu bağlamda şeylerin uzun ömürlülüğüne dayanır. Boncuk da tarih öncesi dönemi yorumlamamıza aracılık eden en önemli şeylerden biridir. Arkeolojik kazılardan elde edilen boncuklardan yola çıkarak dönemin zihin dünyası, el becerileri, ekonomisi ve sosyal ve kültürel hayatı hakkında bilgi edinebiliriz.

II- Boncuk: Hangi dönem'de ortaya çıktı? Üst paleolitik dönem mi ya da Afrika merkezli mi?

Boncuk, tarih öncesi dönem içerisinde iki merkezde değerlendirilir: İlki MÖ 100.000-75.000'li yıllardaki Afrika'dır. İkincisi ise Avrupa ve Homo sapiens merkezli Üst Paleolitik Dönem (MÖ 45.000-24.000)'dir. Boncuğun bu iki dönemden birinde ortaya çıkması boncuğun tarihsel değerini eksiltmez. Afrika'da ortaya çıkması, insanın zihinsel gelişim, el becerisi vb. diğer gelişimlere MÖ 100.000-75.000'li yıllarda eriştiğini ortaya koyarken, Üst Paleolitik Dönem'e tarihlendirilmesindeki amaç ise, bu dönem yaşanan Homo sapiens merkezli gelişimlere bir yenisini ekleyerek, bu dönemin devrimselliğini pekiştirmektir. Boncuk, şu veya bu dönem içine hapsedilmeksizin tarih öncesi insan araştırmalarını aydınlatan önemli bir objedir.

Boncuğun Üst Paleolitik Dönem içinde vurgulanması, fizyolojik ve psikolojik pek çok aşamayı erişmiş bir insan profili çizmesinden dolayıdır. Üst Paleolitik Dönem'in devrimsel niteliklerine artı bir değer katmak için Avrupa merkezci tarih anlayışıyla boncuk bu dönem içinde gösterilmiştir. Neolitik Dönem'in "devrimsel" (Childe, 2007: 24) olarak nitelendirilmesine benzer bir olgu, Üst Paleolitik Dönem için de tartışmalı da olsa bir grup bilim insanı tarafından önerilmiştir. "Üst Paleolitik Devrimi" savunanlar, bu dönemde meydana gelen gelişimlerin merkezi olarak Avrupa'yı görmekte ve bu gelişimi Avrupa'da ortaya çıkan Home sapiens varlığına doğrudan bağlamaktadırlar. Bu tezin/düşüncenin muhalifi olanlar ise Afrika kökenli tedrici bir gelişimin olduğunu öne sürerler (McBrearty ve Brooks, 2000: 453). Üst Paleolitik Dönem'in devrimsel bir dönem olarak eleştirilmesi, Afrika kökenli insanlık geçmişinin dışlanmasından dolayıdır. Avrupa merkezci bir tarihsel yaklaşım ile insanlığın tarih öncesi elde ettiği başarılar, Üst Paleolitik Devrim'in gerçekleştiği Avrupa kıtası hanesine yazılmış olup, Afrika kökenli gelişmeler görmezden gelinmiştir.

Üst Paleolitik Dönem'in *devrimsel* olarak nitelendirilmesinin nedeni nedir? Neolitik Dönem'de ortaya çıkan tarım ve hayvancılık başta olmak üzere atılan pek çok yenilik, Neolitik Dönem'in devrimsel olarak nitelendirilmesine yol açarken, Üst Paleolitik Dönem boyunca yaşanan gelişmeler de bu dönemin *devrimsel* olarak tanımlanmasına sebep olmuştur. Kemik, geyik boynuzu ve fildişi gibi hammadde kullanımının artması, taş alet üretim alanlarının oluşması, uzak bölgeler ile yapılan takas, hiyerarşik düzen, takı ve süsleme araçları ile bireyselliğin ortaya çıkması, bu dönemin devrimsel olarak adlandırılmasına neden olur. Üst Paleolitik Dönem arkeolojik buluntuları arasında ortaya çıkan boncuk, deniz kabuğu gibi buluntular, insanın zihinsel yapısındaki gelişimin göstergesi olarak yorumlanmış ve Üst Paleolitik Dönem'in "devrimsel" olarak nitelendirilmesine neden olan unsurlar arasında yer almıştır. "Üst Paleolitik Devrim" tezini savunanlar, takı olarak kullanılan objelerin varlığını da iddialarına delil olarak sunarlar. Bu bilim insanlarına göre takı, Üst Paleolitik Dönem ile simgeleşen bir olgudur. Fildişi, taş, deniz salyangozu ve dişten yapılan boncuk ve kolyeler, bu döneme özgü bireyin takı kullanmaya başladığı bir dönemdir (Yosef, 2005: 475-476). Boncuktan elde edilen verilerle elde edilen bu düşünceye göre insan, Üst Paleolitik Dönem'de teknolojik, ekonomik, ticari ve sosyal alanda gelişme kaydetmiş ve zihinsel olarak önemli bir atılım gerçekleştirmiştir.

"Üst Paleolitik Devrim" yanında "Out of Africa" yani Afrika kökeninin unutulmaması gerektiğini savunanlar, Afrika ve Ön Asya'da kullanıldığı tespit edilen deniz kabukları ve boncuk süslemelerinin ancak dil yetisine sahip olan varlıklar tarafından oluşturulabileceğini iddia ederler. "Out of Africa" teorisini savunanlar, Afrika kökenli takıların Üst Paleolitik Dönem takılarına göre daha eski olduğunu öne sürerler. Üst Paleolitik Devrim'de (Aurignacian kültürü) yer alan takıların tarihi MÖ 43.000-26.000 yılları arasına tarihlenirken, Afrika kökenli takıların tarihi MÖ 100.000 -75.000'li kadar uzanmaktadır. Nitekim, Yakın Doğu, Kuzey Afrika, Sahra Altı Afrika'da en az 30.000 yıl öncesine ait takılar bulunmuştur. İsrail'de Skhul ve Qafzeh mağaraları, Güney Afrika'da Blombos Mağarası, Cezayir'de Oued Djebbana, Fas'ta Grotte des Pigeons kazı alanı, zihin ve dil gelişimine ışık tutan takıların Üst Paleolitik Devrimi'nde adı geçen Avrupa merkezlerinden daha önce olduğunu ispatlamaktadır (d'Errico ve Vanhaeren, 2009: 16-40; Henshilwood ve Dubreuil, 2009: 50-57).

Yukarıdaki izahtan, boncuğun Üst Paleolitik Dönem öncesinde de Afrika merkezli olarak var olduğu anlaşılmaktadır. Boncuk, gerek Afrika merkezli, gerek Avrupa merkezli olsun, tarih öncesi dönem insanını farklı yönlerden ciddî surette etkilemiştir ve bu etki bizim tarih öncesi dönem insanını farklı veçheleriyle analiz etmemize katkı sağlayacak niteliktedir. Boncuğun kökeninin MÖ 100.000'li kadar uzanması, insanın diğer varlıklardan ayrılıp, kültürel hayvan olma yolunda atmış olduğu adımların tarihini belirleme adına önem arz etmektedir.

III- Kimlik inşa etmede etkin olan unsurlar: Takılar ve çağrıştırdığı anlamlar

Tarih öncesi kimlik oluşumunda insanı incelerken beden, kimlik ve maddi kültürü ayrılmaz bir bütün olarak görmemiz gerekir. Bu bütüncül bakış, tarih öncesi dönem insanlarının kullandığı takılar üzerinden, onların duygu ve düşünce dünyaları boyutuyla çeşitli çıkarsamalarda bulunmamızı sağlar (Trupp, 2003: 33). Zira insanın, bedeni üzerinde kullandığı süs eşyası; aynı zamanda kimliğini, sosyal statüsünü, ekonomik gücünü ve mensup olduğu kavmi gibi pek çok olguyu tanımlayabilir.

Beden, maddi kültür bağlamında oluşturulan tarih öncesi kimlik formuna ilave olarak bir ikinci oluşum da vardır. Bu oluşum, insanoğlunu modüler bir yapı olarak tanımlar. Buna göre insan, üç farklı tözden oluşur: Beden, zihin ve ruh (Fowler, 2004: 14). Bu üç unsurun gelişimi modern insanı ortaya çıkarmıştır. Kompleks ve zor bir yapıya sahip olan tarih öncesini anlamlandırmada, insanoğlu, kullandığı takılar aracılığıyla beden, zihin ve ruh yapısı analiz edilerek tanımlanabilir. Çünkü insanoğlunun kullandığı takı/obje, insanın kullanımıyla "kendi"liğinde değişime uğramış ve takı, sahibi üzerinde derin ve farkı anlamlar kazanmıştır. Beden üzerinde takı olarak bulunan objeler, yeni anlamlar kazanarak sosyal bir varlık olan insanı tanımlayan objelere dönüşmüştür.

Yukarıda verilen iki yaklaşım maddi kültür aracılığıyla kimlik inşa sürecini analiz etmiştir. Kimlik inşa eden maddi kültürün bir sürecin sonucu mu ortaya çıktığı ya da süreci oluşturan bir sebep mi olduğu ise iki teori ile yorumlanır. Birinci teori, epifenomen adı verilen bir gerçekliğin sonucunda ortaya çıkan ikincil bir gerçekliktir. Yani giyinmek ve süslenmek, takı takmak insanın elde ettiği biyolojik ve kültürel gelişimin bir sonucudur, ikincildir. Takılarla ilgili çoğu teori bu kategori üzerinden yapılmaktadır. Önceden var olan bilişsel kapasitenin desteklediği sosyalleşmeye karşı verilen seçici bir cevaptır (Iliopoulos, 2015: 36). İnsanın kendisini süslemesi başka bir olayın yani kültürel ve zihinsel gelişimin bir parçası olarak ikincil bir olaydır, başka bir olayın sonucudur. İkinci teori ise "Material Engagement Theory –Maddi Bağlılık Teorisi (MET)"dir. MET, öncelikli olarak maddi kültür odaklı bir teoridir ve insan zihninin anatomik, nörolojik, kültürel ve maddi güçlerinin karşılıklı dinamik etkileşiminin sonucu olarak geliştiğini savunur (Gallagher ve Tailer, 2016: 338). L. Malafouris, maddi kültürün aktif rolünü belirtirken "MET" adını verdiği teoriyi geliştirmiştir. Malafouris teorisine göre takı eserleri, insanın bilişsel sisteminin genişletilmiş yeni yapılanmasını etkilemiştir. MET'e göre madde ve nesne arasındaki etkileşim çift taraflıdır (Iliopoulos, 2015: 33).

L. Malafouris, genelde kültür, özelde ise maddi kültürün insanın zihinsel yapısını değiştirip değiştirmeyeceğini sorar. Maddi dünya, insan bilişsel sistemimin yapısını ve anatomisini biçimlendirmede nedensel olarak etkin midir? Zihin, beyin ve maddi kültür arasındaki ilişki nasıl anlaşılmalıdır? Nöral büyüme mekanizmaları ile çevreden etkilenerek oluşan nöral aktiviteler arasındaki ilişki nelerdir? (Malafouris, 2008: 401) gibi sorular yönelterek beyin, beden ve *şey*ler arasındaki karşılıklı etkileşime atıfta bulunur. Malafouris ile benzer düşünceye sahip olan Garofoli, erken dönem takıların sembolik olduğu görüşüne katılmaz ve bu dönem kullanılan takılar için gelişmiş bir zihin yapısına gerek olmadığını söyler (Iliopoulos, 2015: 35).

Maddi kültür aracılığıyla insan yaşamının farklı alanlarının incelenmesi yeni bir süreçtir. Tarih öncesi takılarla ilgili çalışma, önceleri etnografik bir çalışma iken 1960'lı yıllardan itibaren arkeologlar, antropologlar ve sanat tarihçileri de bu konu ile ilgilenmeye başlamışlardır. Abadia ve Nowell, takılar üzerine yeni yaklaşımları dört maddede sıralamışlardır: *Sanat ve sembolizm, bilişsel yaklaşımlar, teknolojik çalışmalar ve avcı toplayıcıların sosyal coğrafyası* (Abadia ve Nowell, 2015: 959-979).

Bu dört yaklaşımın ilki *sanat ve sembolizmdir.* Tarih öncesi dönem takılarla ilgili çalışma yapan gruplardan biri antropologlardır ve antropologlar, bu objelerin sembolik değeri olduğunu ifade etmişlerdir. Maddi kültür ile ilgilenen pek çok disiplin bu konuya ilgi duymaya başlamıştır. Takılar üzerinden insanların statüleri, sosyal rolleri ve kimlikleri tanımlanmaya çalışılmıştır. İkinci olarak *bilişsel arkeolojinin* ortaya çıkmasıyla birlikte takılar, dilin kökeni ile ilgili çalışmalarda yer almıştır. Sembolik jestlerin toplamı olan dilde, takı takmak zihinsel gelişimin bir göstergesi olarak addedilmiştir. Üçüncü olarak takıların tarih öncesi rolünde yeni çalışma alanlarından biri de takıların *teknolojik bağlamda* incelenmesidir. Bu ürünleri üretecek teknolojik yapının bir bilişsel yeteneğe dayandığı ifade edilmiştir. Ayrıca sosyal ve ekonomik şartlar, takı üretimi ve teknolojisini etkileyen unsurlardır. Son olarak, tarih öncesi takılar, *avcı toplayıcıların sosyal coğrafyası* içinde sosyal network ve hareketlilikte ortaya çıkan bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Takı, avcı ve toplayıcıların mekânsal organizasyonları ile taşınabilir ürünler arasındaki ilişkide yeni kapılar açan bir sosyalleşme aracı olmuştur (Abadia ve Nowell, 2015: 959-979). Bu dört yaklaşım tarih öncesi toplumları anlama adına oldukça önemlidir ve toplumların zihin yapısı, tinsel düşüncesi, teknolojik becerisi ve sosyalleşme süreci maddi kültürler vasıtasıyla aydınlatılmaya çalışılır.

İnsan bedenini yüzeysel bir unsur olarak görmemek gerekir. Zira bedenin, toplumda aktif bir rolü vardır. Beden, bünyesi içindeki yapılar arasında birlik ve bağlayıcılık sağlar. Beden, fiziki ve biyolojik bir varlık olmanın yanı sıra deneyimsel ve düşünen bir varlıktır. Tüm bu özellikler, bedenin maddi dünyadaki rolünün önemini anlatır. Maddi dünyanın hem parçası hem de kendi çapında eklemeler yapabilen öznesidir. Bu derece önemli bir yapı üzerindeki materyaller ve kullanımı, tarihsel anlamlandırma açısından önemlidir (Trupp, 2003: 28).

Tüm kültürlerde beden, ait olduğu toplumun sosyal bir aktörüdür. Bu tanım, bedenin standartlaşmış modifikasyonlar formu içinde semiyotik bir kullanımını işaret eder. İnsanın temsili, üzerindeki simgelerle ifade edilir hale gelir. Bu modifikasyonlar genelde giyinme,

dövme yaptırma, süslenme ve saç stili olarak karşımıza çıkar. Tüm bu uygulamalarda bedenin doğal ve yapay yüzü (deri ve saç, elbise ve takılar), kişinin kendisi ve ait olduğu toplum arasında kültürel bir sınır göstergesi olarak yorumlanır. Bedenin yüzeyindeki dövme, çizim ve boyama ilkel toplumların etnografik özelliğidir (Turner, 1995: 146).

Bedeni donatmak, kültürel bir aşamanın sonucudur. Çıplak bir varlık olan insan, giyinmek ve kendini süslemek için bir şeyler yapmak zorunda kalmıştır (Schwarz, 1979: 23). Çıplak olan insanın giyinmesi, maddi varlığa atılan ilk adım olarak nitelendirilir ve giyinme eylemi de doğal olarak beden üzerinde gerçekleşir. Devamında ise süslenme gelir. Maddi kültürün yaratılması Eski Ahit'te Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yiyerek günah işlemesi sonucu başlar; bedenlerini örtmek için yapraktan örtü dikerler (Yaratılış III:7).

Dünya'nın ilk edebi destanı olarak bilinen Gılgamış Destanı'nda ise olay tam tersinedir. Destanın kahramanlarından ve yabani özellikleri olan Enkidu, medeniyete katılımın göstergesi olarak giyinir ve "herhangi biri gibi" olur. Giyinmek, Gılgamış Destanı'nda ilerlemenin göstergesi olarak görülür. Destanın kahramanı, Enkidu, giyinerek yeni kimliğine kavuşmuştur. Eski Ahit'te geçen Âdem ile Havva kıssasında giyinmek, yani maddi varlığa atılan ilk adım, düşüşü sembolize ederken, Gılgamış Destanında ise giyinmek, medeniyete atılan ilk adımdır (McCants, 2012: 35). Âdem ve Havva'nın da yeni kimlik oluşumu yani cennetten kovulmaları da bedenleri üzerinde yapılan değişim üzerinden okunabilir. Yasak meyveyi yemeleri ve çıplak hale dönmeleri ve cennetten dünyaya gönderilmeleri köklü bir kimlik değişimidir. İnsanoğlu önce bedenini giysilerle, devamında ise takılarla donatarak kimlik inşa sürecini devam ettirmiştir. İnsan, kaybettiği kimliğini giyinerek, takı takarak yeniden inşa çabasına düşmüştür.

Bireyler, yaşadıkları dönem içinde elbise ve bireysel takılarıyla kimliklerini ortaya koyarlar. Elbise, insan hayatının bebeklik, çocukluk, yetişkin, evli, ebeveyn, yaşlılık, dul kalma ve defnedilme safhalarında sözsüz bir iletişim aracıdır. Sayısız etnografik malzeme, insanoğlunun bir safhadan diğerine geçişini elbiseler aracılığıyla belgelendirir ve ortaya koyar. Elbise ve kişisel takılar, dile gel(e)meyen görsel iletişim sembolleridir (Wright, 2012: 423).

Giyinmek ve süslenmek sosyalleşme adına atılan ilk adımlardır. Sosyal bir varlık olan insan, sosyalleşmesiyle birlikte kendi kimliğini oluşturma sürecini başlatır. Kimlik, genel anlamıyla başkalarıyla olan ilişki neticesinde insanın kendini inşa etmesidir (Moore, 1994: 5). Kimlik, sabit ve değişmeyen bir yapı değildir. Değişken ve dinamik bir yapısı vardır ve kimlik, değişim ve yaratıcılık modundadır. Çok yönlüdür ve bu yüzden bireyin içinde birden fazla kimliğe dönük yön bulunabilir (Wells, 1998: 241; Trupp, 2003: 28). Bu değişim sürecini inşa ederken bedenin üzerinde görülen giyinme, süslenme vb. diğer hareketler, sosyalleşmenin ilk adımları olmanın yanı sıra kimlik inşa etme sürecinin bir parçasıdır.

Kimlik, bireyin hayatında yer verdiği maddi kültür seçimleri zincirinin bir çıktısı (Wells, 1998: 243), daha geniş sosyal yapılar ile ilişkiler içerisinde birey ve grubun özüdür. Birey ve grubun kendine özgü niteliğini tanımlar. Psikolog E. Erikson, kimliği bireyin benlik duygusu olarak tanımlar (Wells, 1998: 242). P. Wells, arkeolojik kimliği, bireyin ya da toplumun diğer

sosyal yapı ile olan ilişkisinde üretilen ve toplanan nesnelerin kombinasyonundan oluşan unsurlar tarafından iletilen bilgi olarak tanımlar. İnsanın ürettiği ya da kullandığı her nesne kişi için bir anlam taşır; kullandığı eşya, kendi kimliğinin anlamını taşır ve iletir. Her bir nesnenin üretim tekniği, ölçüsü, ağırlığı, formu, rengi ve dekorasyonu olduğu gibi aynı zamanda bir anlamı da vardır. İnsan her zaman belirli derecede kullandığı ve ürettiği nesneyi seçme özgürlüğüne sahiptir. Arkeolojik kimlik, insanın ürettiği ya da kullandığı nesnelere dayandığı için kişisel takılar, silahlar, çanak çömlek ve metal kaplar insanın kimlik inşasında önem taşımaktadır (Wells, 1998: 242-244).

Süslenmek, bir kimlik inşa formudur. Beden süslendiğinde, kişi hem süslenmiş hem de kimlik sahibi olmuş olur. Beden ve bedenin dekorasyonu, kimliği ortaya çıkarmakta kullanılan bir eyleme dönüşür (Trupp, 2003: 29). Takılar, kişilerin sosyal kimlikleridir. Takılara bakarak, değişen sosyal ve demografik yapının izlerini sürebilir. Takılar, etnik kimlik, sosyal kimlik ve kişisel kimliğin göstergesi ve modern bilişsel yeteneklerimizin arkeolojik ifadeleridir (Abadia ve Nowell, 2015: 953). Tarih öncesi dönemde boncuk vb. takıların izlerini sürerek bilişsel yeteneklerin ilk adımlarını görebilir ve insanın zihinsel gelişimi yorumlanabilir.

Takı kullanmak, grup kimliğinin göstergesidir. Bağlı bulunulan toplum içinde, diğerleri karşısında kullandığınız madde ile "biz" oluruz. Takı, köken, cinsiyet ve yaş gibi bireyin kimliğini ifade eden durumları da tanımlar (Trupp, 2003: 22). Takı takarak bireysel olarak "ben", grup olarak "biz" olunur. Bütün bunlara ilave olarak takı, politik gücün sembolü, büyü ve dinin yansıması, inançların, geleneklerin ve değerlerin güçlendirilme aracıdır. Cinsiyet sembolü olarak da kullanılabilir. Keskin sınıf ayrımlarının olduğu toplumlarda bir sınıfın göstergesi olabilir (Ertimur, 2003: 42-43). Yakın Doğu'da tanrıların elbiselerinin altın ve değerli taşlardan oluşan boncuk vb. takılarla süslenmesi sınıfsal ayrım alanında kullanımına verilebilecek bir örnektir (Oppenheim, 1949: 172-192). Takı bu bağlamda insanların kimliğini oluşturan ve dönemin şartları içinde estetik bir varlığa da dönüşebilen bir objedir.

Madde ve insan arasındaki ilişki sonucu birey ve grup kimliğinin şekillenmesine ilave olarak sosyal statü de belirlenir. Beden üzerinde görülen değişiklikler, bireyin iş, aile ve toplumdaki görevinde değişimi de gösterir. Kişinin giydiği elbise, takmış olduğu takı toplum içindeki konumunu simgeleyen birer araçtır (Wells, 1998: 240). Prestij objeleri olarak tanımlayabileceğimiz bazı nesneler, cinsiyetin, gücün ve zenginliğin sembolü olmanın yanı sıra kişilerin toplumdaki politik ve sosyal rolünü de tanımlayabilir.

Sosyal statüyü belirleyen maddi kültür, birey ve toplum arasındaki bilginin iletişimi için önemli bir araçtır. Ian Hodder vd. arkeologlar maddi kültürü, sosyal yaşam içinde iletişim sağlayan bir araç değil; anlam taşıyan ve bilgiyi ileten aktif bir temsilci olarak görürler. Maddi kültürün bireyin örtülü ve açık mesajını sağlamada önemli bir rolü vardır. Boncuk vb. diğer maddi kültürler, sadece birer sanat eseri değil aynı zamanda bireyler arasında etkileşim sağlayan aktif temsilcilerdir. İnsanın kullandığı maddi kültür, bir nevi "network işlevi" görür (Wells, 1998: 240). Boncuk da bu bağlamda bir network aracıdır.

Takılar ve insanlar arasında ilişkinin sıra dışı özelliği fiziksel yakınlıktır. İnsanlar, takıları üzerine takarlar ve böylece takılar, karşılıklı etkileşimlerinin bir parçası olur. Aynı

zamanda takılar, iletişim halinde olunan karşı tarafa bireyin kendisini tanıtma aracıdır (Baysal, 2017: 2). Fiziksel yakınlıktan doğan bu etkileşim aracılığıyla takılar, bireyi diğer şahıslardan ayırıp, eşsiz kılar. Örneğin sadece kralın taktığı bir nesne kralın krallık hâkimiyetinin simgesi olur. Düğünlerde, sadece gelin ve damadın kullandığı simgeler vardır (Trupp, 2003: 22; Bednarik, 2001: 546). Kralın, vezirin, komutanın, hâkim ve savcının, gelin ve damadın kimliğini sembolize etmede giysiler ve takılar kimlik inşa etme vasfı üstlenir.

IV- Tarih öncesi maddi bir varlık olarak boncuk

Tarih öncesi maddi kültür varlıkları arasında en küçük objelerden biri de boncuktur. Tarih öncesi toplumların tarihsel, kültürel, sosyal, ekonomik ve zihinsel gelişimini yorumlamada boncuk önemli bir yer tutar. Boncuk, takı olarak kullanılmaya başlandıktan sonra kişinin kimliği hakkında ve toplumdaki statüsü hakkında bilgi edinmemizi sağlar.

Boncuklar, genelde küçük ve taşınabilir maddelerdir. Dayanıklı materyallerden yapılmıştır. Boncuklar, en erken sanat örneklerinden biridir ve evrenseldir; çünkü dünyanın pek çok bölgesinde bulunmuştur (Francis, 2009: 3). Boncuklar, deniz kabuğu, kemik, bakır, kil, fındık, çekirdek, diş, taş, inci, ahşap, cam ve denizlalesi kökünden yapılırlar (Belcourt, 2010:8). Boncuk, pek çok sırrı içinde taşıyan ketum bir objedir. Boncuk, kendi iç dünyasında tarih, kültür, teknoloji, din, ekonomi ve sosyal alanında çözülmeyi bekleyen sorular barındırır (Dubin, 1987: 172). Boncuk, sadece takı değildir, içinde çok farklı anlamlar barındıran bir nesnedir. O yüzdendir ki boncuğu sadece takı olarak değerlendirmek, onun rolünü küçümsediğimiz anlamına gelebilir (Iliopoulos, 2015: 15).

Boncuk, evrensel bir anlam değerine sahiptir. Toplumdaki işlev ve fonksiyonları sosyal ve ekonomik anlamda pek çok alanı kapsar. Farklı bölgelerde bulunan boncuklar, çoğu kez ortak anlam ifade eder. Bireyin özgüvenini tanımlarken, grubun simgesi rolündedir. Statü belirlerken, prestij objesine dönüşür. Bedenin estetik olarak donatılmasında bir takıya dönüşür. Karşı cinse kur yapma, evlilik ve anı olarak da yer alır. Bazen kişiye çekicilik kattığına, bazen de doğaüstü varlıklara karşı koruma görevi üstlendiğine inanılır. Ekonominin takas aracı olarak görülür. Yaşın, cinsiyet ve sınıfın görsel imgesidir (Thomas, 2014: 10). Muska ve nazarlık olarak sizi kötülüklerden korurken, sağlıkta iyileştirici vasıfla da kullanılır (Trupp, 2003: 22).

Boncuğun sembolik anlamı, yapıldığı materyale ve şekline göre anlam kazanır. Zarafeti, gücü ve onuru temsil eden boncuk, insan bedenini süslemek amacıyla tercih edilir. Bu nitelikleri taşımanın yanında karşı tarafa da mesaj aktarma aracıdır. Boncuk takan kişi bir gruba mensubiyetini ifade etmiş olur. Ayrıca etnisite, kişisel ve sosyal kimlik, cinsiyet, yaş, medeni durumu, inanç, zenginlik, nosyon ve iş üzerine somut verebilir (Özdoğan, 2016: 135).

Boncuk, iletişim teknolojisinin ilk belgelenebilen nesnesidir ve iletişim aracı olarak en erken kullanılan maddi objedir (Kuhn vd., 2001: 7641). Antropolojide bedenin, elbise, dövme ve boncuk gibi materyallerle donatılması bireyin iletişim aracı olarak kabul edilir. Boncuk, kişisel dekorasyon dili için de en minimum elementtir ve karşı tarafa bireyin kimliğini tanıtır. Boncuk vb. takılar, eş zamanlı olarak bireyin hem yakınındaki hem de uzağındaki kişilere hitap eder (Kuhn ve Stiner, 2007: 45-47).

İnsanın bilişsel evrim sürecini aydınlığa kavuşturmak için yapılan çalışmalarda boncuk vb. takılar önem taşır. Çünkü boncuk vb. takıları üretebilmek için gelişmiş sosyal, kültürel ve bilişsel sistemin olması gerekir (Bednarik, 2001: 548). Boncuk ve benzeri diğer dekoratif amaçlı objelerin tarih öncesi kullanımı, insanın davranış ve bilişsel yapısı için önemli bir dönüm noktasıdır ve insanı diğer varlıklardan ayıran bir nitelik olarak tanımlanır (Kuhn ve Stiner, 2007: 45-47).

Boncuk, insanın davranışsal karakteri, düşüncesi ve motivasyonunun bir manifestosudur. Boncuk, sadece mesaj iletme aracı olarak kalmamış aynı zamanda ritüelin, büyünün, terapinin bir aracı olmuş ve boncuğu takan kişi bu suretle kendini kötülüklerden koruyacağına inanmıştır (Özdoğan, 2016: 136). Boncuk, hastalıkları önlemede koruyuculuk vasfı kazanırken, hamilelikte ise destek aracıdır. İyiliği ve yaşam gücünü temsil eder. Boncuğun gücü, kendi şahsında değil, ne kadar kadim olduğunda ya da atalarından miras kalmasıyla alakalı olabilir (Wright, 2012: 424).

Tarih öncesi boncuklar, dilin evrimi hakkında bize bilgi veren önemli kaynaklar arasındadır. Güney Afrika'da Blombos Mağarası'nda araştırma yapan arkeologlar, buldukları boncuklardan yola çıkarak 75.000 yıl önce insanoğlunun sözdizimsel dil (syntactical language) kullandığına dair yorumlar yaparak boncuk üzerinden dilin gelişimine ışık tutmuşlardır (Botha, 2008: 197-198).

Blombos Mağarası civarında ahtapot, midye, salyangoz, sümüklü böcek türündeki yumuşakçalar grubundan elde edilen delikli boncuklar, erken dönem kişisel takı grupları arasında yer alır. Boncuklar üzerindeki deliklerin bir kısmı deniz suyu ve dalgaları sonucu doğal delikler olarak tanımlanırken, diğerleri ise insan eli ile açılmış delikler olarak tanımlanır. İnsan eli ile açılan delikler dönemin alet ve üretim teknolojisi hakkında bilgi verir. Bazı delikler yengeç kıskacı ya da kuş gagası ile de açılmış olabilir. Deniz ürünlerinden elde edilen boncukların yoğunluğu, Blombos Mağarası'ndan elde edilen boncuk vb. arkeolojik veriler, insanlarının sahil ile düzenli bir erişim halinde olduklarını göstermektedir (Steele vd., 2019: 25).

Blombos Mağarası'nda MÖ 75.000'li yıllara tarihlenen boncuklardan yola çıkarak bu dönem hakkında şu sonuçları elde edebiliriz (Steele vd., 2019: 28-35):

-Boncuklar mağara tabanından elde edilme imkânı olmayan ve deniz kenarından elde ettiği boncuklardır. Bu da insanların seçme, taşıma ve toplama becerilerini gösterir.

-Mağara ağzının deniz seviyesinden 34,5 m. yükseklikte olması, boncukların dalga ile gelmediğinin kanıtıdır.

-Yumuşakçaların kabuklarından elde edilen boncuklar, bu hayvanların tüketimi için toplanmamıştır. Çünkü toplanan yumuşakçalar grubu, gıda tüketimi için oldukça küçüktür.

-Canlı yumuşakçalar kabukları üzerinde delik olmaması, deliklerin bizzat insan eli ile yapıldığını gösterir.

-Boncuklar üzerindeki delikler, kabuğun sert olmasından dolayı aşınma ile değil, insan eli ile delindiğini ispat eder.

-Orta Taş Devri ile Geç Taş Devri Dönemi'ne ait boncukları farklıdır. Orta Taş Devri'ne ait boncuklar genel olarak daha büyüktür ve çoğunluğunda delikler vardır.

Boncuğun bir diğer işlevi de para olarak kullanılmasıdır. K.I. Wright, boncukla ilgili bir eserinde; Çatalhöyük'teki bulunan boncuklardan örnek verirken, buradaki boncukların takas aracı yani bir anlamda para olarak kullanılmış olabileceğini öne sürer. Tarih öncesi dönemde materyallerin değeri hesaplanırken dışarıdan gelmesine, yani ithal bir ürün olmasına, ya da üretilirken harcanan emeğe dikkat edilir. Fakat boncuk vb. takıların değeri bölgeden bölgeye değişiklik arz edebilir. Örneğin Çatalhöyük'te bulunan takılarda farklı materyaller bulunmuştur. Dışardan gelen materyaller arasında deniz kabuğu, taşlar ve madenler yer alırken, kilden ve kemikten yapılan boncuklar ise yerel malzemedir (Wright, 2012: 424-428). Boncuk imalatı, tarih öncesi dönemin teknolojik gelişimine de ışık tutar. Çatalhöyük'te bulunan boncukların %39,7'si taştan, %39,0'ı kilden, %14'ü deniz kabuğundan ve % 6,3'ü kemikten imal edilmiştir. Birkaç tane de bakır ve camdan boncuk bulunmuştur (Wright, 2012: 424-428). Çatalhöyük'teki boncuklar vasıtasıyla bölgede kullanılan malzeme, üretim teknolojisi, ticaret ve ekonomisi hakkında bilgi edinmiş oluruz. Çatalhöyük gibi denize uzak bir yerleşim alanında deniz kabuklarından yapılmış boncukların olması, bu ürünlerin takas aracı olarak ticarette kullanıldığının en somut örneğidir.

Diğer materyallerde olduğu kadar boncuk üretim teknolojisi de, dönemi anlamak açısından önemlidir. Teknolojik üretim, sosyal kimliklerin tanımlandığı ve aracılık ettiği maddi temelli bir arenadır. Maddi kültürün üretilmesi ve kullanılmasında teknoloji, kendi maddi dünyası içine sosyal aktörleri katar. Teknoloji, bu bağlamda üretimin sosyal ilişkilerinin harekete geçirilmesidir. Teknoloji, sosyal ilişkilere dayanır ve maddi kültürün planlama, üretim, kullanım ve tamir aşamalarında dinamik bir sosyal etkileşim gerektirir ve bu yüzden teknoloji, maddi temelli bir arenadır. Tüm bu süreç bilişsel bir fenomen olduğu için teknoloji, bilişsel bir psikoloji sürecini kendi içinde barındırır. Teknoloji, maddi kültür üretiminin sosyal, maddi ve sembolik boyutlarını ayrılmayacak şekilde örer (Dobres, 1995: 27).

Üretildikten sonra insanların kimliklerini ifade etmede etkin bir materyal olan boncuk, üretim aşamasında da çoklu sosyal bağlantılardan dolayı insanın kimlik inşa sürecinde faal bir rol oynar. Teknoloji, bu anlamda gerek tarih öncesi gerekse günümüzde insanların hayatını dizayn edip, kimliklerini inşa eden bir süreçtir. Günümüzde kullanılan maddi unsurlar örneğin, araba, cep telefonu, saat ya da kullanılan altın bir takı hem üretim aşamasında hem de kullanım aşamasında insanların kimliklerini ifade ediyorsa, boncuk vb. materyaller de geçmişte insanın kimlik sürecinde rol oynayan nesneler olarak tarihte yerini alabilmelidir.

Boncuk, soyut ve sembolik anlamlar dışında somut yönlere de sahiptir. Boncuk yapımında kullanılan ham madde ve boncuğu şekillendiren teknoloji düşünüldüğü zaman boncuğun ekonomik bir değeri olduğu görülmektedir. Nitekim ekonomik anlamda talep edilen ürünlerdir ve hediyelik eşya statüsü taşır (Özdoğan, 2016: 136).

Boncuklar çok farklı konumlarda ortaya çıkarılmıştır. Fakat en önemli buluntu yerleri mezarlardır ve ölen kişiye ait somut bir materyal olarak tarihte yerini alır. Boncuk, beden üzerinde bir takı, ölen kişinin elbisesinde bir dekor ya da sarılı bir hediye paket şeklinde

karşımıza çıkar. Wright, mezardaki eşyaların ölen kişiye ait olmadığını, matem tutanların tercihi olduğu söyler (Wright, 2012: 424: Özdoğan, 2016: 136). Fakat bu görüşün tersini savunan insanlar da vardır. Bu teoriye göre kabirlere konulan eşyalar, bir geleneğin koşulu olarak, ölen kişinin ölmeden önce vasiyet olarak konulmasını istediği eşyalar olabilir.

Tarih öncesi dönemde takı olarak kullanılan boncuk, farklı zaman ve tarihlerde ortaya çıkmıştır. İsrail'deki Qafzeh Mağarası'nda 92.000 yıl ve yine İsrail'de Kermil Dağı'nda Skhul Mağarası ile Cezayir'de Oued Djebbana'da 135.000&100.000 yıl öncesine tarihlenen deniz kabuklarından yapılmış (Nassarius gibbosulus) boncuklar bulunmuştur. Fakat bu boncukların tarihlendirmeleri bu bölgede bulunan insan kalıntıları ile yapıldığından tartışmalıdır (Iliopoulos, 2015: 4).

Güney Afrika'da Blombos mağarasında 75.000 yıl öncesine tarihlenen 68 adet delikli boncuk (Nassarius kraussianus) bulunmuştur. Yine Güney Afrika'da Sibudu Mağarası'nda 70.000 yıldan daha önceye tarihlenen Afrolittorana Africana türünde 3 adet deniz kabuğu bulunmuştur. Afrika'da zengin boncuk bulunan bir diğer yer ise Fas'taki Grotte des Pigeons (Taforalt) Mağarası'dır. Bu mağarada 82,500 yıl öncesine tarihlenen 24 adet delikli *Nassarius gibbosulus* türü deniz kabuğu bulunmuştur. Fas'ta yaklaşık olarak 80.000 yıl öncesine tarihlenen diğer mağaralar ise Ifrin-Ammar ve Rhafas Mağaraları'dır. Afrika'da, bu tarihten 20-30 bin yıl sonrasına tarihlendirilen, devekuşu yumurtasından yapılmış boncuklar bulunmuştur. Tanzanya'da Mumba Mağarası'nda 49.000 yıl öncesine tarihlenen deniz kabukları vardır. Afrika'da Border Mağarası ve Boomplaas Mağarası 42.000 yıl öncesine tarihlenen deniz kabuklarına sahiptir (Thomas, 2014: 10; Iliopoulos, 2015: 5-6). S. Mithen, Güney Afrika'daki Blombos Mağarası'nın modern düşünce ve davranışın kökeni ve dolaylı olarak dilin kökenini anlamak için önemli bir yer olduğunu söyler (Mithen, 2005: 250).

Lübnan'da Ksare Akil, Türkiye'de ise Üçağızlı Mağarası 41.000-39.000 yıl öncesine tarihlenen çok sayıda boncuğa ev sahipliği yapmıştır. Avrupa'nın Üst Paleolitik Kültür evresi olan Aurignacian Dönemi'nde boncuk vb. takıların sayısı artmıştır (Trupp, 2003: 18). Türkiye'de Üçağızlı Mağarası'nda deniz kabuğundan üretilmiş olan boncuklar Anadolu'nun bilinen en eski aşı boyası izlerini taşırlar (Güleç vd., 2017: 396; Iliopoulos, 2015: 4). Yine Türkiye'de Neolitik Dönem yerleşimi olan Körtik Tepe'de 160 bini aşan boncuk bulunmuştur (Baysal, 2013:4). Yakın Doğu'da Natufyan kültürü (MÖ 13.000-7550) boncuk endüstrisi ile öne çıkmış bir kültürdür. Boncuk, bu bölgede başlık, kolye, bilezik, kemer ve küpe olarak kullanılmıştır. Deniz kabukları ise genelde Akdeniz ve nadiren de olsa Kızıldeniz'den getirilmiştir (Bar-Yosef 1998: 165). Epipaleolitik'ten itibaren deniz kabukları ve taş boncukların Anadolu ve Levant bölgesinde yaygın olarak kullanılmaya başlanması, uzun mesafeler arasında ürün veya hammaddelerinin taşındığı gösterir (Baysal, 2015: 12).

Yukarı Dicle Havzası'nda Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen özellikle mezar buluntusu olan çok sayıda boncuk vardır. Halan Çemi, Gusir Höyük, Körtik Tepe, Demirköy, Hasankeyf ve Çayönü Höyüğü'nde bulunan boncuklar, bu bölgedeki avcı toplayıcı toplumun zanaat seviyesinin oldukça ilerlemiş olduğunu göstermektedir (Özdoğan, 2016: 137).

Sonuç

İnsan ve maddeyi tanıma, koşullu bir bağlantı içerir. İnsanı tanımak için maddeyi tanımak elzemdir; maddenin tanınması da insanın tanınmasıyla mümkün olabilmektedir**.** Tanrı'nın bahşettiği dünyada, insanın kendisine sunulan maddelerin yanı sıra kendi becerisi ile ürettiği materyaller, medeniyet inşa sürecinde etkin birer araç olmuşlardır. İnsanoğlu maddeleri yaratırken, maddeler de insanoğluna yön verip, şekillendirmiştir. İnsan ve madde arasındaki ilişki kadim bir ilişkidir. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren insan ve madde ilişkisi var olmuş ve günümüzde de var olmaya devam etmektedir. Tarih öncesi dönem insan madde ilişkisinin ayrıcalığı ise, yazının olmadığı bir dönemde insan madde ilişkisi üzerinden dönemin sosyal, ekonomik, ticari, kültürel ve zihinsel yapısını inceleme fırsatı vermesidir. Objeler, bir nevi yazının yerini tutarak tarih öncesi dönem araştırmacıları için kaynak yerine geçmiştir.

Bu çalışma, yeryüzünün pek çok kıtasında bulunduğu için evrensel bir obje olan ve ilk izleri MÖ 100.000-75.000'lere tarihlenen boncuk materyalinin, antropolojik ve arkeolojik çalışmalardan elde edilen verilerle tarih öncesi dönemde ne tür anlamlar ifade ettiğini yorumlamaya çalışan bir araştırmadır. Nitekim elde edilen veriler ışığında boncuğun, insanın kendi benliğini inşa ettiği dönemde nasıl bir role büründüğü anlaşılmaya çalışılmıştır. Boncuk, sadece bir takı olarak kalmayıp, tarih öncesi dönem hakkında pek çok somut ve soyut bilgileri bize sunmuştur.

Yazının olmadığı bir dönemde boncuk vb. materyaller aracılığıyla insanın teknolojik, ekonomik, sosyal, kültürel, bilişsel süreci analiz edilmiştir. Diğer arkeolojik varlıklar gibi boncuk da ketum bir varlıktır. Her ne kadar yazı Homo sapiensin bir beyin ürünü olarak ifade edilse de, boncuk ve diğer materyalleri üreten bir bilişsel güç ve zekâ vardır. Aklı sayesinde yazıyı icat eden insan, yine yazıdan yıllar önce aklı sayesinde boncuk vb. diğer takılar ile bedenini donatarak maddi objelere pek çok anlam yüklemiş ve zihinsel gelişim sürecini ifşa etmiştir.

İnsanoğlu çıplak olarak dünyaya gelen bir varlıktır. Giyinmek, dikiş dikmek ve doğal olarak süslenmek dünyaya adım atan insanın medeniyet yolundaki ilk adımlarıdır. Latince "Divitiae' vestis virum facit" özlü sözü İngilizce'ye "clothing makes the man" olarak çevrilmiştir. Bu özlü sözde Türkçedeki "ye kürküm ye" atasözüne benzeyen anlamda insanın giydiklerinin ve görünüşünün insana değer kattığı, karşı tarafın görünüşe önem verdiği anlatılır. Giyinmek ve süslenmek insanı farklı kılan bir özellik olarak karşımıza çıkmıştır. İnsanoğlu hem zaruri nedenlerden hem de kendi isteğine ve içgüdüsüne bağlı olarak giyinmeyi seçmiştir.

İnsanoğlu giyinmek ile yetinmemiş, takılar aracılığıyla kendini süslemiş ve donatmıştır. İnsan bedeni, giyinme ve takı takınma aracılığıyla donatılma aşamasıyla birlikte sembolik bir sahneye dönüşmüştür.

Diğer arkeolojik malzemelerde olduğu gibi boncuk vb. takılar da tarih öncesi dönemde insanın yaşam dünyasına pek çok açıdan ışık tutmuştur. Bedenin süslenmesi, insanın kendini ifade ettiği bir dile dönüşmüştür. Boncuk da bu bağlamda tarih öncesi toplumların dili olmuştur.

Boncuk vb. diğer arkeolojik materyallerin tarih öncesi dönemde üstlendikleri rol ve taşıdıkları anlam hakkında bilim insanları farklı teoriler üretmişlerdir. Ian Hodder'ın "dolanıklık" kavramı bağlamında "insan ve madde" arasındaki ilişkide şu ana kadar iki teori ön plana çıkmıştır. Birinci teori, insanoğlunun zihinsel yapısının süslenmeyi idrak edecek derecede geliştiği ve bunun sonucunda boncuk vb. takıları takmaya başladığı düşüncesidir. İkinci teori ise çift taraflı bir etkileşimin var olduğu öne sürer. Bu teoriye göre maddeler insanın zihin yapısı başta olmak üzere pek çok alanda insan hayatını biçimlendirmektedirler.

İnsanın cinsiyeti, statüsü, gelenekleri, inançları, ekonomik, sosyal ve kültürel pek çok konumu, boncuk vb. objeler ve onlarla olan etkileşimi sayesinde çözülmeye çalışılmıştır. Genel anlamda cinsiyet, statü, inanç, ekonomi, teknoloji, ekonomi, sosyal ve kültürel olgular içinde "kimlik" barındıran normlardır. Boncuk, bu bağlamda tarih öncesi dönemde insanın zihinsel ilerleyişinin sonucu ya da maddi kültürün gelişimi sonucunda ortaya çıkan ve insanın tarih öncesi dönemdeki bireysel ve sosyal kimliklerini tanımlayan maddi bir unsur olarak yer almıştır. Çalışmamızda boncukların rolü ve üstlendikleri fonksiyonlarla ilgili iki farklı dönemden somut örnekler verilmiştir: Blombos Mağarası ve Çatalhöyük. MÖ 75.000'lere tarihlenen Blombos Mağarası ve Neolitik Dönem yerleşimi olan Çatalhöyük'teki boncuklar, dönem içinde insanların kullandığı malzeme, üretim teknolojisi, ekonomi, ticaret, zihinsel ve dilsel yetenekleri, sosyal yaşamları hakkında bilgi verir. Boncuğun bize verdiği önemli bilgilerden birisi de insanın kendi bilincinin farkına varıp, kimlik inşa sürecine adım attığı tarih öncesi dönemi bize bildirmesidir. Bu sonuca göre insanoğlu yaklaşık 100.000 yıl önce kendi benliğini hissetmiş ve kimliğini inşa etmeye başlamıştır.

Kaynakça

Abadía, O.M. and Nowell, A. (2015). Palaeolithic personal ornaments: Historical development and epistemological challenges. *Journal of Archaeological Method and Theory*. September 2015, (22)3, 952-979.

Bar-Yosef, O. (1998). The Natufian culture in the Levant, threshold to the origins of agriculture. *Evolutionary Anthropology,* 6, 159–177.

Bar-Yosef, O. (2005). On the nature of transitions and revolutions in prehistory. *Mitekufat Haeven: Journal of the Israel Prehistoric Society,* 469-483.

Baysal, E. (2013). A tale of two assemblages: Early Neolithic manufacture and use of beads in Konya plain. *Anatolian Studies*, (63)1-15.

Baysal, E. (2015). Neolitik dönem kişisel süs eşyaları: Yeni yaklaşımlar ve Türkiye'deki son araştırmalar, *TÜBAR,* 18:9-24.

Baysal, E. (2017). Personel ornaments in neolithic Turkey, the current state of research and interpretation. *Journal of Archaeology and Art*, 155, 1-22.

Bednarik, R.G. (2001). Beads and pendants of the pleistocene. *Anthropos*, Bd. 96, H. 2. 545-555.

Belcourt, C. (2010). *Beadwork: First peoples' beading history and techniques.* Owen Sound, Ont: Ningwakwe Learning.

Botha, R. (2008). Prehistoric shell beads as a window on language evolution, *Language & Communication*, 28 197–212.

Childe, G. (2007). *Kendini yaratan insan.* (F. Ofluoğlu, Çev.) İstanbul: Varlık.

d'Errico, F., Vanhaeren, M. (2009). Earliest personal ornaments and their significance for the origin of language debate. *The cradle of language. (*R.Botha, C. Knight, editors). Oxford, New York: Oxford University.

Dobres, M. A. (1995). Gender and prehistoric technology: On the social agency of technical strategies. *World Archaeology,* (27)1, 25-49.

Dubin, L.S. (1987). *The history of beads in history from 30, 000 B.C. to the present*. London: Thames and Hudson.

Ertimur, B. (2003). *Gold and gold jewelry: Exploration of consumer practices*. Master Thesis. The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Science in Business Administration.

Fowler, C. (2004). *The archaeology of personhood: An anthropological approach*. London and New York: Routledge.

Francis, P. (2009). Beads in society: Introduction. *The beads of st. Catherine's Island*. E. H. Blair, L.S.A. Pendleton, P. J. Francis (editors). Anthropological Papers of The American Museum of Natural History.

Gallagher, S., & Ransom, T. (2016). Artifacting minds: Material engagement theory and joint action. *Embodiment in evolution and culture*. (G. Etzelmüller & C.Tewes, Editors) 337-352.

Gosden, C., (2003). *Prehistory, a very short introduction*. Oxford University.

Güleç, E., Özer, İ., Açıkkol, A., Sağır, M., Baykara, İ., Şahin, İ. (2017). 2016 yılı Üç Ağızlı mağarası kazısı. *39. kazı sonuçları toplantısı 2. Cilt*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Henshilwood, C.S., Dubreuil, B. (2009). Reading the artifacts: Gleaning language skills from the middle stone age in southern Africa. *The Cradle of language*. (R. Botha, C.Knight, editors). Oxford, New York: Oxford University.

Hodder, I., (2018). *Dolanıklık: İnsanlar ile şeyler arasındaki ilişkilerin arkeolojisi*. (B.C. Yılmazyiğit, Çev.) İstanbul: Alfa.

Iliopoulos, A. (2015). *The prehistory of material signification tracing the nature and emergence of early body ornamentation through a pragmatic and enactive theory of cognitive semiotics*. Phd Thesis. University of Oxford.

Kutsal Kitap, (2008). İstanbul: Yeni Yaşam.

Kuhn, S.T., Stiner, M.C. ; Reese, D.S., Güleç, E. (2001). Ornaments of the earliest upper paleolithic: New insights from the Levant, *Proceedings of the national academy of sciences,* 98/13, 7641–7646.

Kuhn, S.L., Stiner, M. (2007). Body ornamentation as information technology: Towards an understanding of the significance of early beads. *Rethinking the Human Revolution, New Behavioural and Biological Perspectives on the Origin and Dispersal of Modern Humans.* P. Mellars, K. Boyle, O. Bar-Yosef & C. Stringer (editors). Mc-Donald Institute for Archaeological Research, Cambridge, 45–54.

Malafouris, L. (2008). Beads for a plastic mind: The 'Blind man's stick' (BMS) hypothesis and the active nature of material culture. *Cambridge Archaeological Journal,* 18**,** 401–414.

McBrearty, S., Brooks, A.S. (2000). The revolution that wasn't: A new interpretation of the origin of modern human behavior. *Journal of Human Evolution*, (39)453–563.

McCants, W. F. (2012). *Kültür mitleri: Tanrıları yaratmak, ulusları icat etmek.* (M. Tabur, Çev.) İstanbul: İthaki.

Mithen, S. (2005). *The Singing neanderthals: The origins of music, language, mind and body.* London: Weidenfeld and Nicholson.

Moore, H. L. (1994). *A passion for difference: Essays in anthropology and gender*. Cambridge: Polity.

Oppenheim, A. L. (1949). The golden garments of the gods. *Journal of Near Eastern Studies,* 8(3): 172-193.

Özdoğan, E. (2016). Neolithic beads of Anatolia: An overview. *Anatolian metal VII: Anatolien und seine nachbarn vor 10.000 jahren Anatolia and neighbours 10.000 years ago*. (Herausgeber Ü. Yalçın) Bochum.

Schwarz, R. A. (1979). Uncovering the secret vice: Toward an anthropology of clothing and adornment. *The Fabrics of culture: The anthropology of clothing and adornment*. (J. M. Cordwell, R. A. Schwarz, editors). Paris, New York: The Hague, Mouton.

Steele, E. T., Fernández, E. A., Desguez, E. H. (2019). A review of shells as personal ornamentation during the African Middle Stone Age. *Paleoanthropology*. 24-51.

Thomas, J.T. (2014). *Emerging economies: Late Neolithic and copper age beads and pendants of the Portuguese Estremadura*. Phd Thesis. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the Doctor of Philosophy degree in Anthropology in the Graduate College of The University of Iowa.

Trupp, T. L. (2003). *Looking for the individual: An examination of personal adornment in the European Upper Palaeolithic*. Master thesis. University of Manitoba, A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of masters of art in the department of anthropology.

Turner, T. (1995). Social body and embodied subject: Bodiliness, subjectivity, and sociality among the Kayapo. *Cultural Anthropology*, (10)2, Anthropologies of the body (May, 1995), 143-170.

Wells, P.S. (1998). Identity and material culture in the later prehistory of central Europe. *Journal of Archaeological Research*, (6)3, 239-298.

Wright, K. I. (2012). Beads and the body: Ornament technologies of the BACH area buildings. *Last house on the hill: BACH Area reports from Çatalhöyük, Turkey. (*R. Tringham & M. Stevanovic, editors). *Çatalhöyük Research Project Series*, (11)429-449.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).